

**PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA PRIGRANIČJA
SR HRVATSKE PREMA MAĐARSKOJ 1961—1981. GODINE***

STJEPAN ŠTERC

Osnovna namjena rada i podaci o temeljnim komponentama prirodnog kretanja stanovništva odredili su izdvajanje deset općina takozvanog »prigraničja« SR Hrvatske prema Mađarskoj. Od zapada prema istoku to su općine: Čakovec, Ludbreg (Zajednica općina Varaždin), Koprivnica, Đurđevac, Virovitica (Zajednica općina Bjelovar), Podravska Slatina, Orahovica, Donji Miholjac, Valpovo i Beli Manastir (Zajednica općina Osijek). Za nižu prostornu razinu od općinske, za naselja, podaci se također objavljuju u dokumentacijskim tablicama, ali samo apsolutne vrijednosti nataliteta i mortaliteta te su relativna i za rad relevantna uspoređivanja znatno otežana s računanjem broja stanovnika sredinom godine za svako naselje i godinu u dvadesetogodišnjem razdoblju.¹⁾ Od toga se odustalo i korištena je općinska podjela uz dva osnovna uvjeta:

- da općinski teritorij graniči sa susjednim mađarskim i
- da općinski teritorij koji direktno ne graniči s mađarskim nije od granice udaljen više od 10 km. Na taj smo način poštujući drugi uvjet u prigraničje uključili Ludbreg, Orahovicu pa dijelom i Valpovo i namjenski definirali prostor promatranja; iako smo svjesni relativno velikih poteškoća u postavljanju korelacije između prirodnog kretanja stanovništva i prostornih sadržaja i odnosa prvenstveno u smislu kompleksnih demografskih prostornih determinanti.²⁾

Postavljena dva uvjeta diferenciranja prigraničja u glavnom su formalne prirode i kvalitativno nam ne distanciraju prostor čija bi osnovna

* Rad je pripreman za Prvi hrvatsko-mađarski geografski kolokvij »Fizičko-geografske i socijalno-geografske osobine prihravnih područja u Hrvatskoj i Mađarskoj. Zagreb—Koprivnica—Osijek, 27—29. 10. 1983. god. Kasnije je proširen i nadopunjen novijim podacima.

1) To je jedan od osnovnih razloga malog broja činjenica o prirodnom kretanju stanovništva po naseljima širih prostora. Dokumentacijske tablice Saveznog zavoda za statistiku sadrže apsolutne podatke o natalitetu i mortalitetu dok je za godišnje stope potrebna procjena ukupnog stanovništva sredinom godine. Kako se radi o velikom broju prostornih jedinica (naselja) to je ograničavajući faktor upotrebe podataka. Stoga se obično koriste ostali relativni pokazatelji: indeksi, postoci, relativni brojevi koordinacije itd. ili pak daleko ilustrativnija ali manje egzaktna polulogaritamska mreža ili dijagram. Tako smo i mi postupili na sl. 1.

2) U sistemu determinanti demografskog razvoja prostorno-geografskom kompleksu uglavnom se posvećivala neznatna pozornost. Demografska je teorija u cijelosti prešla u ekonomsko uzročno-posljedično objašnjavanje demografskog razvoja na svim prostornim razinama razmatranja. Izuzetna povezanost i međuovisanost razvoja gospodarstva i stanovništva je jasna i iako uočljiva, ali nije isključiva. Prostorno-geografski kompleks ima udjela u cjelokupnom društveno-povijesnom razvoju pa jasno i demografskom. Prigraničje M.: Demogeografija. Stanovništvo svijeta. Školska knjiga, Zagreb 1978, str. 262; Radovanović M.: Prostorne determinante i faktori demografskog razvitka u SR Srbiji. Statističar 10, Beograd 1982, str. 213—227.

obilježja uvjetovala demografska stanja i procese³⁾ jedinstveno za cijeli promatrani prostor. Smatramo to ograničavajućim faktorom razmatranja problematike, no demografska i demogeografska teorija i praksa definirali su relacije gospodarstvo — stanovništvo u globalnom smislu primjenjive i na ovako definirani prostor.⁴⁾ Jasno je da će lokalne specifičnosti prostora diferencirano više ili manje remetiti postavljene odnose pa bi njihova izdvajanje i kompleksno sagledavanje mogao biti primarni geografski zadatak.

Izdvojenih deset općina na drugom stupnju prostorne (regionalne) diferencijacije na osnovi principa kompleksne geografske homogenosti prvenstveno kroz 3 sintetičke kategorije (parametra) dio su: 21 Središnje Hrvatske, 22 Srednjoslavonskog međurječja i 23 Istočnohrvatske ravnice.⁵⁾ Izdvajanja nižeg reda veličine irelevantna su za razmatranje cjelokupnog namjenski izdvojenog prigraničja i za osnovnu namjenu rada, ali potrebna u parcijalnoj analizi demogeografske problematike cijelog prostora po općinama. Prostorna diferencijacija trećeg stupnja unutar izdvojenih velikih prostornih cjelina uključuje sljedeće uvjetno homogene prostorne jedinice: 211 Gornjepodravsko-međimursku, 221 Podravsku, 231 Dravsko-dunavsku nizinu i 232 Baranju.⁶⁾ Zbog realnog ocjenjivanja utjecaja prostornih posebnosti na modifikaciju općih demogeografskih i demografskih definicija, razmotrimo cijeli prigranični prostor i na 4 stupnju uvjetno homogene regionalizacije: 2111 Gornje Međimurje, 2112 Donje Međimurje i 2113 Varaždinsko-ludbreško polje; 2211 Podravska nizina i 2312 Bllogorsko podgorje;⁶⁾ 2311 Karašička Podravina i 2312 Donodravska nizina; 2321 Bansko brdo; 2322 Baranjska nizina i 2323 Dravsko-dunavska naplavna ravan.⁷⁾

Jasno je da ovako izdvojene prostorne jedinice u cjelosti ne odgovaraju ranije izdvojenim administrativno-teritorijalnim, no isto je tako jasno poznavajući osnovna prirodno-geografska obilježja prostora čije smo okvire postavili, da to neće bitno utjecati na povlačenje odnosa uvjetovanosti i međuzavisnosti prirodnih datosti i društvenih procesa koji nas prvenstveno zanimaju. Regionalizacija nižeg, petog stupnja, bila bi potrebna za demogeografske studije pojedinih općina posebno izdvojenih iz prigraničja, ali ne i za ovaj rad koji istina promatra demografske parametre na općinskoj razini, ali u okvirima cijelog područja.

Uvažavajući osnovnu demografsku teoriju međuzavisnosti demografskog i gospodarskog razvoja od bitne važnosti nam je i nodalno-funkcionalna diferencijacija prostornih jedinica. Osnovno je obilježje prigraničja funkcionalna usmjerenost makroregionalnim centrima Zagrebu i Osijeku⁸⁾ s izuzetkom virovitičkog prostora prijelaznih i relativno nedefinira-

3) Friganović M.: O metodi geografskog proučavanja stanovništva. Geografski glasnik 28, Zagreb 1966, str. 129—131.

4) Macura M.: Prilozi teoriji i politici stanovništva. Ekonomski institut, Beograd 1974, str. 308. Wertheimer-Baletić A.: Demografija. Stanovništvo i ekonomski razvitak. Informator, Zagreb 1982, str. 462 te čitav niz radova korištenih manje-više u svim teorijskim i praktičnim studijama.

5) Rogić V.: Regionalizacija Jugoslavije. Geografski glasnik 35, Zagreb 1983, str. 13—28. Rogić V.: Fizionomska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske. Zbornik VI kongresa geografa FNRJ, Ljubljana, 1962, str. 279—289.

6) Rogić V.: Fizionomska i funkcionalna ... op. cit., str. 281.

7) Bognar A.: Nacrt homogene regionalizacije Istočnohrvatske ravnice. Geografski glasnik 35, Zagreb, 1973, str. 87—81.

8) Rogić V.: Funkcionalna i fizionomska ... op. cit., str. 286.

nih utjecaja. Geografski položaj u odnosu na makroregionalni, regionalni pa i općinski centar te snaga gravitacijskog utjecaja i njegovo diferencirano širenje u prostoru sve više utječu na demografska stanja i procese. Razmotrimo stoga nodalno — funkcionalnu regionalizaciju nižeg reda veličine gdje se jasno izdvajaju: 211 Varaždinska, 212 Čakovečka, 213 Koprivnička, 221 Virovitička i 231 Osječka regija. Nižim stupnjem prostornog izdvajanja dobijamo regionalne jedinice koje se gotovo u cjelosti poklapaju s općinskim granicama i naravno funkcionalnim utjecajima općinskog centra. Prema tome, najniža podjela relevantna za demografska razmatranja izdvaja: 2111 Ludbrešku, 2121 Čakovečku, 2122 Prelošku, 2131 Koprivničku, 2132 Virjevsku, 2133 Đurđevačku, 2211 Virovitičku, 2212 Podravsko-slatinsku, 2311 Orahovičku, 2312 Donjemiholjačku, 2313 Valpovačku i 2314 Belomanastirsku mikroregiju. Blizina regionalnim centrima i jačina mikroregionalnog centra u gospodarskom i funkcionalnom smislu globalni su faktori demogeografske prostorne diferencijacije koju ćemo posredno pokušati razmotriti, naravno kroz odgovarajuće parametre.

Teorijski je okvir odnosa i veza općeg društveno-gospodarskog kretanja i prirodnog kretanja stanovništva za sadašnji trenutak društvenog i znanstvenog razvoja relativno jasno definiran u demografskoj literaturi, no već je ranije utvrđeno da prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske dijelom odstupa od opće teorije po kojoj gospodarski razvoj prati smanjivanje stopa prirodnog priraštaja.⁹⁾ Stalno smanjivanje stopa prirodnog priraštaja stanovništva Hrvatske ide ispred njenog gospodarskog razvoja i samo je dijelom posljedica općih uzroka toj pojavi u Jugoslaviji — općeg društveno-gospodarskog razvoja, industrijalizacije, urbanizacije i ostalih procesa povezanih s tim. Međutim, na intenzitet smanjenja bitno utječu specifični faktori stalnog smanjivanja prirodnog priraštaja „prije svih ratni gubici (posredno i neposredno naročito u ranijoj fazi) i ekonomska migracija u inozemstvo u posljednje vrijeme. Najnovija smanjenja nataliteta (pad stope prirodnog priraštaja prvenstveno je posljedica pada nataliteta) u SR Hrvatskoj nesumnjivo su posljedica otežanih uvjeta privređivanja destimulativnih za održavanje ili povećanje stopa rađanja i broja djece u obitelji.

U posljednjih 20 promatranih godina apsolutni prirodni priraštaj stanovništva SR Hrvatske smanjio se za 56% (s 36 360 1961. na 16 035 1981. god.), a stopa prirodnog priraštaja s 8,7‰ na 3,5‰ što čini smanjenje od 40% (tab. 1. 1 sl. 1.). U istom razdoblju veći relativni pad stope prirodnog priraštaja uočen je samo u Vojvodini i to posebno zabrinjava jer su SR Hrvatska i SAP Vojvodina na početku promatranog razdoblja imale najmanju stopu prirodnog priraštaja. Prije svega to je posljedica smanjivanja stope rađanja, ali u novije vrijeme i povećanja stopa umiranja koje sve više postaju funkcija dobne strukture i bioloških determinanti. Općenito se smatra da su naša niskonatalitetna područja Vojvodina, Hrvatska, Slovenija i uže područje Srbije u demografskom razvoju dostigle stupanj na kojem je potrebna ozbiljna društvena akcija u vidu stimulative populacijske politike kako ne bi došlo do prirodnog pada stanovništva.

9) Friganović M.: Regionalne osobitosti novijeg prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske. Geografski glasnik 32, Zagreb, 1970, str. 79—88.
Wertheimer-Baletić A.: Stanovništvo SR Hrvatske. Studije, školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 152.

Tab. 1. Prirodno kretanje stanovništva SFRJ, SR i SAP 1961—1980. godine

Prostorna jedinica		1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
SFRJ	n	22,7	21,9	21,4	20,8	20,9	20,3	19,5	18,9	18,7	17,8	18,2
	m	9,0	9,9	8,9	9,4	8,7	8,1	8,7	8,7	9,2	8,9	8,7
	p	13,7	12,0	12,5	11,4	12,2	12,2	10,8	10,2	9,5	8,9	9,5
Bosna i Hercegovina	n	32,8	31,6	30,2	28,7	28,2	26,6	24,9	23,1	22,3	21,4	22,0
	m	8,9	9,2	8,5	8,5	7,7	6,8	7,0	6,9	6,9	7,1	6,6
	p	23,9	22,4	21,7	20,2	20,5	19,8	17,9	16,2	15,4	14,3	15,4
Crna Gora	n	27,4	26,9	26,3	25,1	24,1	23,5	21,8	20,7	20,3	20,3	20,5
	m	7,0	7,8	7,0	7,1	6,7	6,2	6,4	5,9	5,8	6,7	6,1
	p	20,4	19,1	19,3	18,0	17,4	17,3	15,4	14,8	14,5	13,6	14,4
Hrvatska	n	17,8	17,2	16,5	16,2	16,6	16,5	15,5	15,0	14,5	13,9	14,6
	m	9,1	10,0	9,1	10,1	9,3	8,8	9,5	10,0	10,7	10,0	10,1
	p	8,7	7,2	7,4	6,1	7,3	7,7	6,0	5,0	3,8	3,9	4,5
Makedonija	n	29,9	28,4	28,4	29,0	28,2	27,1	26,3	25,6	25,4	23,2	22,9
	m	9,3	11,3	9,1	9,0	8,5	8,0	8,1	7,9	8,2	7,6	7,5
	p	20,6	17,1	19,3	20,0	19,7	19,1	18,2	17,7	17,2	15,6	15,4
Slovenija	n	18,2	18,1	18,0	17,9	18,5	18,6	17,8	17,4	16,9	16,0	15,9
	m	8,8	9,9	9,3	10,3	9,7	9,2	9,7	10,3	11,2	10,1	10,0
	p	9,4	8,2	8,7	7,6	8,8	9,4	8,1	7,1	5,7	5,9	5,9
Srbija	n	20,3	19,6	19,2	18,6	18,9	18,2	18,2	17,9	18,3	17,5	17,9
	m	9,1	10,1	9,0	9,5	8,9	8,2	9,1	8,8	9,4	9,4	9,0
	p	11,2	9,5	10,2	9,1	10,0	10,0	9,1	9,1	8,9	8,2	8,9
Srbija bez pokrajina	n	17,2	16,5	16,1	15,2	15,5	15,0	15,0	14,9	15,6	14,8	14,8
	m	8,4	9,0	8,2	8,8	8,2	7,7	8,7	8,4	9,5	9,1	8,7
	p	8,8	7,5	7,9	6,4	7,3	7,3	6,3	6,5	6,1	5,7	6,1
Vojvodina	n	17,1	15,8	15,6	15,1	15,5	14,9	14,4	13,8	13,1	13,0	13,4
	m	9,4	10,1	9,4	9,7	9,6	8,8	10,0	9,5	10,0	10,2	10,2
	p	7,7	5,7	6,2	5,4	5,9	6,1	4,4	4,3	3,1	2,8	3,2
Kosovo	n	41,7	41,3	40,4	40,3	40,0	38,0	38,2	37,4	37,9	36,5	37,5
	m	12,1	15,0	12,1	12,1	10,8	9,2	9,8	9,1	8,5	8,9	8,2
	p	29,6	26,3	28,3	28,2	29,2	28,8	28,4	28,3	29,4	27,6	29,3

Problem u Hrvatskoj potencira i negativni ukupni migracijski saldo od 31 262 stanovnika u periodu 1971—1981. (negativni migracijski saldo imaju još Bosna i Hercegovina, Kosovo i Crna Gora) zbog toga jer je to jedini razvijeniji prostor u Jugoslaviji s negativnim općim kretanjem stanovništva.¹⁰⁾ Poznavajući utjecaje emigracije na dobnu strukturu i prirodno kretanje stanovništva te opće društveno-gospodarsko stanje zemlje, slobodno možemo konstatirati daljnji negativni trend prirodnog priraštaja u SR Hrvatskoj. Smanjivanje rađanja i uz to iseljavanje ne odražava se bitno na demografske procese sada, ali će se zato bitno odraziti kroz 20—25 godina kada sada rađane generacije uđu u fertilno razdoblje. Kako je stopa reprodukcije stanovništva SR Hrvatske već oko 30 godina ispod 1 (manje od jedne rođene djevojčice po ženi u fertilnom razdoblju) što ne osigurava reprodukciju stanovništva, to će procesi u budućnosti biti još negativniji.¹¹⁾ Već nam sada to potvrđuju projekcije radne snage do 2000. god. u SR Hrvatskoj.¹²⁾ Iako se nalazimo u razdoblju relativno velike neza-

10) Mehaničko kretanje stanovništva u periodu 1971—1981. Saopštenje 49, SZS, Beograd, 24. 2. 1983. str. 4.

11) Problem obnavljanja stanovništva i populaciona politika. Ekonomski institut, Beograd, 1982, str. 180.

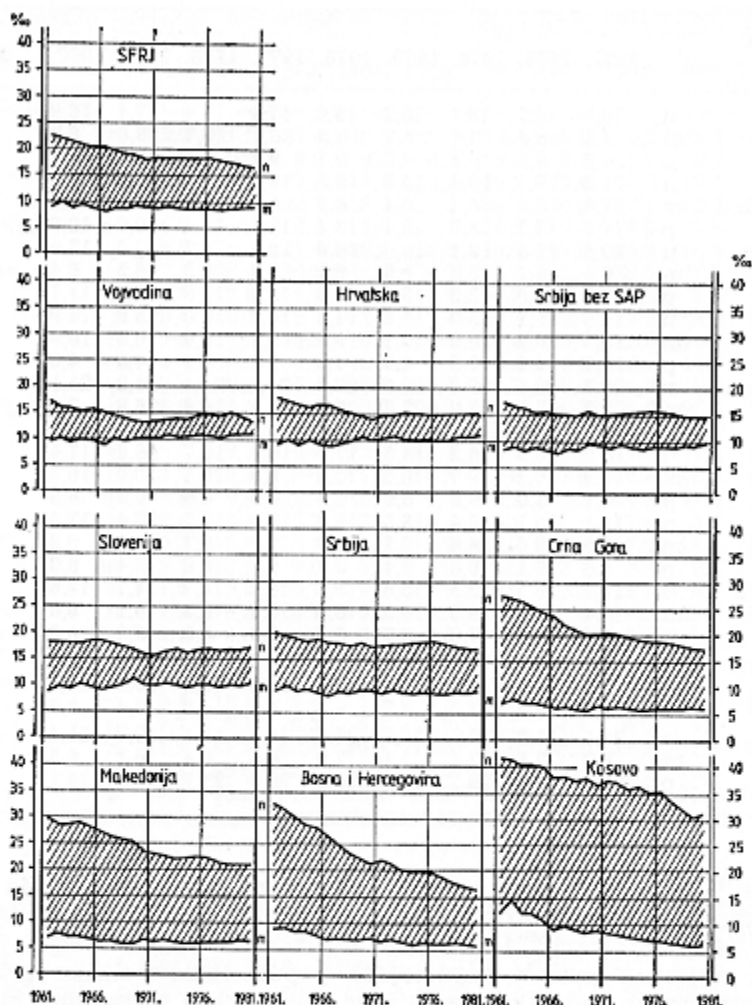
12) Wertheimer-Baletić A.: Nizak fertilitet, aktivno stanovništvo i zaposlenost u Hrvatskoj. Stanovništvo 1—4/1979, 1980. i 1981. god., CDI, Beograd, 1983, str. 179—187.

Prostorna jedinica		1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	Indeks 1961—81.
SFRJ	n	18,3	18,1	18,1	18,2	18,2	17,7	17,4	17,1	16,9	74,4
	m	9,2	8,6	8,4	8,7	8,5	8,4	8,7	8,6	8,8	97,8
	p	9,2	9,5	9,7	9,5	9,7	9,3	8,7	8,5	8,1	59,1
Bosna i Hercegovina	n	21,5	20,1	19,8	19,8	19,6	18,5	17,7	17,0	16,5	50,3
	m	7,0	6,4	6,0	6,4	6,2	6,1	6,3	6,1	5,9	66,3
	p	14,5	13,7	13,8	13,4	13,4	12,4	11,4	10,9	10,6	44,4
Crna Gora	n	20,3	19,6	19,1	18,9	18,9	18,7	18,2	17,6	17,5	63,9
	m	6,5	6,1	5,8	5,9	6,1	6,2	6,3	6,5	6,4	91,4
	p	13,8	13,5	13,3	13,0	12,8	12,5	11,9	11,1	11,1	54,4
Hrvatska	n	14,8	15,1	15,0	14,8	14,8	14,9	15,0	15,0	14,9	83,7
	m	10,7	10,2	10,0	10,1	9,9	9,9	10,6	10,5	10,9	119,8
	p	4,1	4,9	5,0	4,7	4,9	5,0	4,4	4,5	4,0	46,0
Makedonija	n	22,7	22,0	22,2	22,5	22,3	21,5	21,1	21,2	21,1	70,6
	m	7,8	7,2	7,0	7,2	6,9	7,1	6,8	6,8	7,2	77,4
	p	14,9	14,8	15,2	15,3	15,4	14,4	14,3	14,4	13,9	67,5
Slovenija	n	16,5	16,9	16,2	16,8	17,0	16,6	16,7	16,8	17,4	95,6
	m	10,4	10,1	9,7	10,2	10,2	9,8	10,1	10,0	10,5	119,3
	p	6,1	6,8	6,5	6,6	6,8	6,8	6,6	6,8	6,9	73,4
Srbija	n	18,1	18,1	18,4	18,5	18,7	18,0	17,7	17,4	17,3	85,2
	m	9,5	9,0	8,8	9,1	8,9	8,8	9,1	9,0	9,3	102,2
	p	8,6	9,1	9,6	9,4	9,8	9,2	8,6	8,4	8,0	71,4
Srbija bez SAP	n	15,1	15,3	15,5	15,6	15,5	15,2	14,7	14,7	14,6	84,9
	m	9,4	8,8	8,5	8,9	8,8	8,9	9,2	9,1	9,6	114,3
	p	5,7	6,5	7,0	6,7	6,7	6,3	5,5	5,6	5,0	56,8
Vojvodina	n	13,6	13,8	13,8	14,5	14,7	14,3	15,0	14,2	13,4	78,4
	m	10,8	10,3	10,5	10,8	10,4	10,2	10,8	10,8	10,9	116,0
	p	2,9	3,3	3,5	3,7	4,3	4,1	4,2	3,4	2,5	32,5
Kosovo	n	37,1	35,9	36,5	35,1	35,5	33,5	32,1	30,7	31,4	75,3
	m	8,0	7,8	7,4	7,1	7,0	6,6	6,4	6,1	6,3	52,1
	p	29,2	28,1	29,1	28,0	28,5	26,9	25,7	24,6	25,1	84,8

poslenosti¹³⁾ svi demografski procesi i strukture jasno ukazuju da će problem nezaposlenosti uskoro u SR Hrvatskoj (do 2000. god.) biti prevladan a može se pretpostaviti i problem nedostatka radne snage. Naravno da je u uvjetima gotovo nepostojeće populacijske politike teško očekivati kratkoročne radikalnije pozitivne promjene u prirodnom priraštaju pa su međurepubličke migracije jedino rješenje. Očito je, dakle, da demografski procesi bitno utječu i na demografske strukture: gospodarske, a posebno dobnu strukturu. Stanovništvo Hrvatske stari, relativno je mali udio mlade populacije, a veliki stare (iznad 60. god. starosti) i to se javlja kao povratni faktor na cijeli demografski kompleks. Bez ozbiljnijeg razmatranja stanja u drugim SR i SAP (objektivni razlozi) ukažimo samo okvirno na problem prostorno-vremenskom komparacijom podataka sa slike 1.

Očito je da procjene budućeg kretanja stanovništva Hrvatske (neke vrlo izrazite regionalno naglašene nismo niti spomenuli) ističu potrebu promišljenih akcija u vođenju odgovarajuće populacijske politike. Pušta-

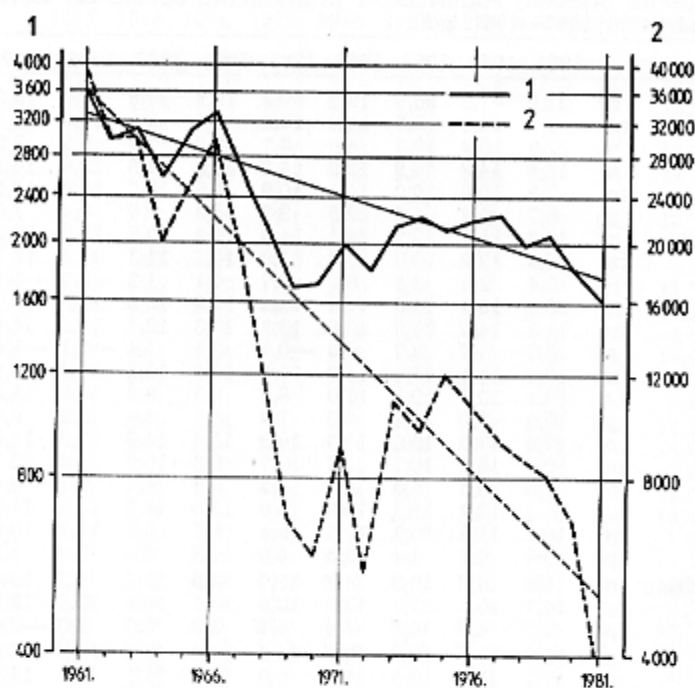
13) Relativna je nezaposlenost u Hrvatskoj 1980. bila 5,2% aktivnog stanovništva, Slovenije 1,4%, Vojvodine 12,3%, Bosne i Hercegovine 14,1%, Crne Gore 14,7%, Uže Srbije 15,8%, Makedonije 21,3% i Kosova 27,3%. Vidjeti u Mušina T.: Problem zaposlenosti u Jugoslaviji. Stanovništvo 1—4/1979, 1980. i 1981., CDI, Beograd, 1983, str. 60—71.

Sl. 1. Prirodno kretanje stanovništva SR i SAP SFRJ Jugoslavije 1961—1981. god.

Fig. 1. The natural movement of population in republics and provinces of Yugoslavia from 1961 till 1981.

jući demografsku dinamiku svojim tokom, a poznavajući suvremeni socijalno-ekonomski trenutak Hrvatske i Jugoslavije u cjelini i njegov utjecaj na stanovništvo, sasvim je sigurno da u budućnosti trebamo očekivati daljnji pad nataliteta, stope ukupnog fertiliteta i neto stope reprodukcije. Teško je namne očekivati da bi broj rođenih mogao porasti u uvjetima pada društvenog i posebno privatnog standarda, nedovoljne ponude rada, roba i usluga, niske akumulacije privrede, sve veće nezaposlenosti mladih, a posebno žena i visokokvalificiranih, neodgovarajuće stambene i prosvje-

Sl. 2. Prirodni priraštaj stanovništva SR Hrvatske (1) i prigraničnih općina prema Mađarskoj (2) 1961—1981. god.

Fig. 2. The natural increase rates in the Croatia (1) and region of Croatia close to the Hungarian Border (2) from 1961 till 1981.

tne politike, visoke i stalno rastuće inflacije, nedovoljnog broja dječjih vrtića, stalno padajuće stope nataliteta i fertiliteta i čitavog niza drugih obilježja općeg razvoja naše zemlje. Objektivno u SR Hrvatskoj trenutno ne postoje gospodarski i društveni uvjeti koji bi omogućavali sprovođenje odgovarajuće populacijske politike što s obzirom na dosadašnju dinamiku ukazuje na dalji pad prirodnog priraštaja.

Na taj smo način dali širi prostorni i teorijski okvir razmatranja prirodnog priraštaja potreban za razmatranje na prethodno namjenski definiranoj prostornoj razini. Regionalna diferencijacija demografskog razvoja, a posebno prirodnog kretanja stanovništva još je izrazitija unutar republičkih međa što je inače opće pravilo u razmatranju stanovništva snižavanjem prostorne razine razmatranja. Bez dubije analize regionalne raznolikosti i polariziranosti (također objektivni razlozi) cijele SR Hrvatske, razmotrit ćemo samo prostorno-vremenske relacije prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske i prigraničnih općina prema Mađarskoj (sl. 2., tab. 2., sl. 3.).

Tab. 2. Prirodni priraštaj stanovništva prigraničnih općina SR Hrvatske prema Mađarskoj 1961—1981. god.

Općine		1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Čakovec	n	21,2	21,5	20,0	19,2	19,5	19,3	17,8	17,5	16,0	15,6	16,5
	m	9,2	10,6	9,7	11,2	10,8	9,4	9,9	11,6	10,8	10,7	11,7
	p	12,0	10,9	10,3	8,0	8,7	9,9	7,9	5,9	5,2	4,9	4,8
Ludbreg	n	15,5	14,8	14,9	13,6	14,2	14,8	11,6	13,0	14,1	12,1	13,9
	m	9,8	10,8	10,0	11,1	10,9	9,5	10,7	12,6	13,1	12,7	12,5
	p	5,7	4,0	4,9	2,5	3,3	5,3	0,9	0,4	1,0	-0,6	1,4
Koprivnica	n	15,2	15,1	13,7	14,1	14,6	14,2	12,5	12,5	12,2	11,9	12,4
	m	11,8	12,9	10,6	13,3	11,9	10,1	11,3	13,4	13,7	12,4	12,7
	p	3,4	2,2	3,1	0,8	2,7	4,1	1,2	-0,9	-1,5	-0,5	-0,3
Đurđevac	n	15,0	15,0	14,6	14,2	13,2	14,8	13,8	13,0	13,0	12,0	13,6
	m	11,3	14,0	11,9	13,8	13,3	12,3	12,4	15,1	14,4	15,2	14,4
	p	3,7	1,0	2,7	0,3	-0,1	2,5	1,4	-2,1	-1,4	-3,2	-0,8
Virovitica	n	20,9	18,6	17,0	15,3	15,7	15,6	13,2	12,8	11,9	11,8	12,6
	m	10,4	10,7	10,1	11,0	8,7	9,5	9,8	10,6	11,5	10,9	10,8
	p	10,5	7,9	6,9	4,3	7,0	6,1	3,4	2,2	0,4	0,9	1,8
Podravska Slatina	n	17,6	17,5	15,6	15,9	14,9	15,4	14,9	12,5	11,9	11,4	11,4
	m	10,6	11,0	10,1	11,7	10,7	9,8	10,7	11,8	12,3	12,6	12,0
	p	7,0	6,5	5,5	4,3	4,2	5,6	4,2	0,7	-0,4	-1,2	-0,6
Orahovica	n	20,9	18,1	15,1	15,3	16,0	15,8	13,7	14,3	11,7	12,2	11,8
	m	10,1	11,5	10,7	12,3	9,4	8,5	9,7	11,3	10,5	11,1	11,4
	p	10,8	6,6	4,4	3,5	6,6	7,3	4,0	3,0	1,2	1,1	0,4
Donji Miholjac	n	18,4	14,8	10,2	14,8	15,0	13,9	13,8	14,3	12,4	12,6	12,9
	m	10,7	10,8	11,7	13,0	10,9	10,1	10,8	12,3	12,8	12,3	13,0
	p	7,7	4,0	4,5	1,8	4,1	3,8	3,0	2,0	-0,4	0,3	-0,1
Valpovo	n	19,2	17,7	17,5	16,4	16,9	18,2	17,3	18,8	15,5	13,7	15,0
	m	11,1	11,6	10,0	11,7	9,9	10,7	11,1	11,2	12,5	10,5	10,4
	p	8,1	6,1	7,5	4,7	7,0	7,5	6,2	7,6	3,1	3,2	4,6
Beli Manastir	n	21,8	18,8	18,9	17,2	17,5	17,6	15,4	15,3	13,4	13,9	13,1
	m	11,5	11,7	12,1	11,3	11,6	10,0	11,6	11,2	11,3	12,1	10,5
	p	10,3	7,1	6,8	5,9	5,9	7,6	3,8	4,1	2,1	1,8	2,6
Ukupno	Ø n	18,6	17,2	16,4	15,7	15,8	16,0	14,4	14,4	13,2	12,7	13,3
	Ø m	10,7	11,6	10,7	12,0	10,8	10,0	10,8	12,1	12,3	12,1	11,9
	Ø p	7,9	5,6	5,7	3,6	5,0	6,0	3,6	2,3	0,9	0,7	1,4
SRH	n	17,8	17,2	16,6	16,2	16,6	16,5	15,5	15,0	14,5	13,9	14,6
	m	9,1	10,0	9,2	10,1	9,3	8,8	9,6	10,0	10,7	10,0	10,1
	p	8,7	7,2	7,4	6,1	7,3	7,7	5,9	5,0	3,8	3,9	4,5

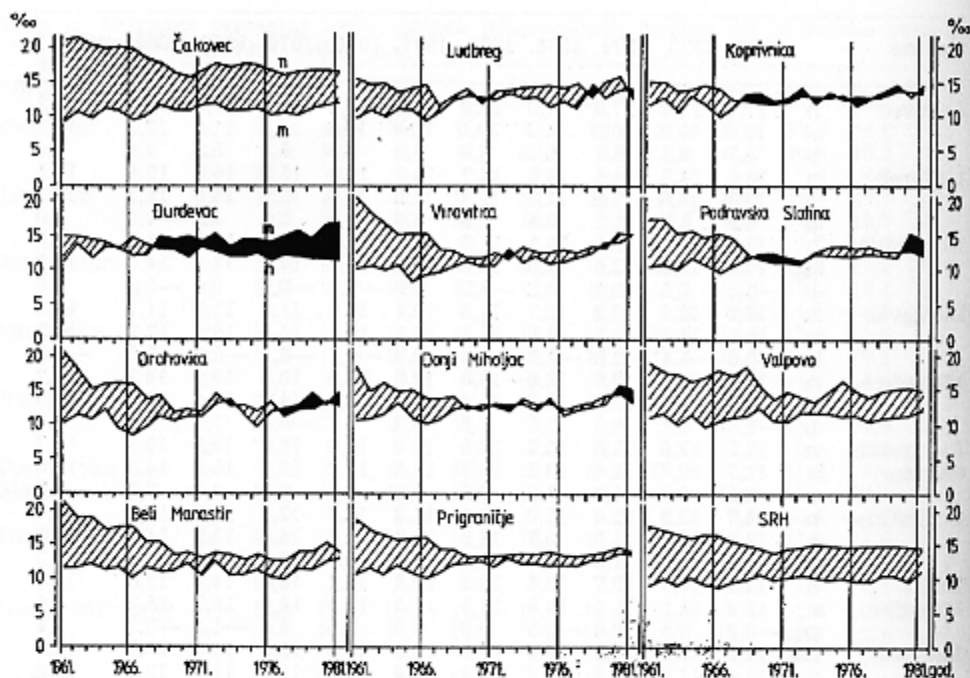
U cjelini gledajući izdvojeni prigranični prostor ima za posljednjih dvadesetak godina negativnije pokazatelje prirodnog kretanja stanovništva od SR Hrvatske i što je još bitnije razlike postaju sve veće. Posebno je to uočljivo na slici 2. gdje je zbog različite apsolutne razine priraštaja prigraničja i SR Hrvatske upotrijebljeno logaritamsko mjerilo koje nam naročito naglašava relativne promjene priraštaja. Već od 1963. god. prirodni priraštaj prigraničja poprima znatno negativniji trend od Hrvatske u cjelini, a posebno je to izraženo zadnjih godina promatranog perioda. Upravo u ovakvom odnosu, odnosno populacijskoj dinamici, možemo uočiti utjecaje kompleksnih prostornih determinanti razvoja stanovništva, u posljednje vrijeme sve više isticanih i objektivnije vrednovanih, posebno od strane geografa. Međutim, treba naglasiti da u našem primjeru s obzirom na vrijeme razdvajanja prirodne dinamike prigraničja i SR Hrvatske nisu izolirano djelovali. To je prije svega geografski položaj prema makroregionalnim i regionalnim centrima okupljanja prostora Središnje i

Općine		1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	Ø 1961— 1981.
Čakovec	n	17,7	17,2	17,6	17,6	16,9	16,1	16,8	16,9	16,9	16,6	17,8
	m	12,0	10,8	10,9	11,2	10,1	10,6	10,3	11,3	11,7	12,0	10,8
	p	5,7	6,4	6,7	6,4	6,8	5,5	6,5	5,6	5,2	4,6	7,0
Ludbreg	n	13,9	14,3	14,4	14,6	14,2	14,8	13,0	15,3	15,8	12,6	14,1
	m	13,4	12,6	12,9	11,3	12,3	11,3	14,8	12,9	14,0	14,1	12,1
	p	0,5	1,7	1,5	3,3	1,9	3,5	-1,8	2,4	1,8	-1,5	2,0
Koprivnica	n	13,2	12,9	12,9	13,1	11,9	12,8	13,3	14,0	13,5	13,7	13,3
	m	14,3	12,4	13,6	12,9	12,9	12,8	13,6	14,6	13,1	14,5	12,8
	p	-1,1	0,5	-0,7	0,2	-1,0	0,0	-0,3	-0,6	0,4	-0,8	0,5
Đurđevac	n	12,9	12,2	12,2	12,7	11,5	12,4	12,0	11,8	11,8	11,7	13,0
	m	15,5	13,6	14,7	14,5	14,3	15,1	16,1	14,9	16,8	17,2	14,3
	p	-2,6	-1,4	-2,5	-1,8	-2,8	-2,7	-4,1	-3,1	-5,0	-5,5	-1,3
Virovitica	n	11,9	13,4	12,6	12,6	13,0	12,5	13,5	13,5	15,5	15,2	14,2
	m	13,3	11,3	12,2	11,0	11,4	12,2	12,8	14,0	14,4	15,2	11,5
	p	-1,4	2,1	0,4	1,6	1,6	0,3	0,7	-0,5	1,1	0,0	2,7
Podravska Slatina	n	11,2	12,9	13,6	13,7	13,3	13,6	12,9	12,7	13,1	12,3	13,7
	m	11,7	12,7	12,4	12,2	12,2	12,6	12,3	12,1	15,5	14,5	12,0
	p	-0,5	0,2	1,2	1,5	1,1	1,0	0,6	0,6	-2,4	-2,2	1,7
Orahovica	n	14,7	12,9	12,6	11,8	13,4	11,3	12,4	12,4	13,3	12,8	13,9
	m	13,2	13,6	11,6	9,7	12,0	12,4	12,7	14,8	13,2	14,6	11,6
	p	1,5	-0,7	1,0	2,1	1,4	-1,1	-0,3	-2,4	0,1	-1,8	2,3
Donji Miholjac	n	12,1	13,7	12,7	13,4	12,1	12,8	13,1	14,4	14,7	13,0	13,8
	m	12,9	13,2	12,4	13,9	11,5	12,3	12,6	13,0	15,7	15,2	12,4
	p	-0,8	0,5	0,3	-0,5	0,6	0,5	0,5	1,4	-1,0	-2,2	1,4
Valpovo	n	14,3	13,5	15,1	16,6	15,0	14,2	15,0	15,3	15,5	15,1	16,0
	m	11,8	11,8	11,7	11,3	11,4	10,5	11,0	11,3	11,7	12,7	11,2
	p	2,5	1,7	3,4	5,3	3,6	3,7	4,0	4,0	3,8	3,1	4,8
Beli Manastir	n	13,9	13,6	12,8	13,6	12,6	12,6	14,2	14,0	15,3	13,9	15,2
	m	12,6	10,6	10,6	11,3	10,1	9,8	11,6	11,3	12,5	12,9	11,3
	p	1,3	3,0	2,2	2,3	2,5	2,8	2,6	2,7	2,8	1,0	3,9
Ukupno	Ø n	13,6	13,7	13,7	14,0	13,4	13,3	13,6	14,0	14,6	13,7	15,5
	Ø m	13,1	12,3	12,3	11,9	11,8	12,0	12,8	13,0	13,9	14,2	12,0
	Ø p	0,5	1,4	1,4	2,1	1,6	1,3	0,8	1,0	0,7	-0,5	2,5
SRH	n	14,8	15,1	15,0	14,8	14,8	14,9	15,0	15,0	14,9	14,6	15,4
	m	10,7	10,2	10,0	10,1	9,9	9,9	10,6	10,5	10,9	11,1	10,0
	p	4,1	4,9	5,0	4,7	4,9	5,0	4,4	4,5	4,0	3,5	5,4

Istočne Hrvatske. Položaj je prigraničja (gledajući u cjelini i uopćeno) dakle nepovoljan, periferan i jednosmjernan s obzirom da je prirodno jedinstven prostor Podravine podijeljen društveno uvjetovanom međudržavnim granicom. Negativnost geografskog položaja potencira i njegovo longitudinalno pružanje uz granicu što bitno otežava jedinstveno prostorno organiziranje koje je uvijek daleko teže od npr. zonalnog.

Nepovoljan je i geografski smještaj prigraničja prema Mađarskoj, ako se uopće može distancirati geografski položaj kao dinamička kategorija od smještaja kao izrazito statičke kategorije ovisne o odnosima promatranog prostora prema prirodno-geografskoj osnovi. Dominantan prirodno-geografski element relevantan za razmatranje svakako je rijeka Drava i njezine osnovne karakteristike koje bitno obilježavaju promatrani prostor. Režim Drave, varijabilnost njena vodostaja i protoka, oblik korita i zaobalni mikroreljef uvjetovali su česte, dugotrajne i intenzivne poplave inundacijskih pa i širih prostora. Direktna posljedica je smještaj naselja

Sl. 3. Prirodno kretanje stanovništva prigraničnih općina SR Hrvatske prema Mađarskoj

Fig. 3. The natural movement of population in the region of Croatia close to the Hungarian Border from 1961 till 1981.

podalje od korita, dakle i same međudržavne granice. Međutim, da bi ovakav smještaj bio negativan, odnosno da bi negativno djelovao na demografske procese potrebni su i odgovarajući društveni uvjeti. Nije potrebno posebno naglašavati da je pogranični položaj teoretski nepovoljan. No geografski smještaj prostora u cjelini, a posebno naselja uz Dravu, u ranijim vremenima posebne prostorne organizacije, slabe mobilnosti stanovništva, jednostavnije, uglavnom poljoprivredne aktivnosti kraja, male podjele rada i organiziranijeg i zadovoljavajućeg ruralnog načina života nije bio nepovoljan. Rijeka je zapravo privlačila i jedan je od prostornih elemenata oko kojeg je oduvijek koncentracija stanovništva bila znatnija. Promjenom dominantne gospodarske aktivnosti razvoja potaknute privrednom reformom 1963. god. i izjednačavanjem industrijskog razvoja s gospodarskim i opće društvenim počinje prestrukturiranje seoskog stanovništva, relativno najizrazitija od svih migracija selo — grad i produbljivanje razlika seoskog i urbanog načina života.¹⁴⁾ Tu počinju negativni utjecaji smještaja uz rijeku, nizinskog inundacijskog i movčarnog prostora i posredno čitavog niza prirodno-geografskih faktora. Drava kao većina ni-

14) Friganović M.: Promjene u životu seoskog stanovništva Jugoslavije. Stanovništvo 1—4/1979, 1980. i 1981., CDI, Beograd, 1983, str. 111—118.

zlnskih rijeka postepeno degradira pa sve aktivnosti vezane za bistru i čistu rijeku u potpunosti prestaju. Kako su prirodni uvjeti utjecali na smještaj naselja podalje od korita, udaljili su i suvremene prometnice vrlo bitne za prostorne procese. Slična razmatranja naselja uz Savu između Zagreba i Siska i onih podalje od nje kroz koja prolaze suvremena cesta i željeznička pruga (inače uvjetovano ekonomskim faktorima, dok je posredno jasno izražen utjecaj prirodne osnove) pokazuju vrlo izrazitu diferencijaciju demografskih stanja i procesa, jasno s negativnim naznakama kod prisavskih.¹⁵⁾ Slične pojave prostorno diferenciranog intenziteta uočavaju se u cijeloj Podravini. Promatrajući prostorne jedinice uvjetno homogene regionalizacije najnižeg reda veličine jasno se u njihovom nazivu uočava nizina ili polje kao dominantni element izdvajanja.

Sva naselja u nizini, odnosno u aluvijalnoj ravni Drave imaju emigraciju, depopulaciju ili čak prirodni pad stanovništva što je ponegdje ublaženo jačim funkcionalnim utjecajima općinskog ili regionalnog centra. Duže vremensko trajanje navedenih procesa bitno utječe na poremećaj manje ili više svih struktura stanovništva (posebno dobne), naravno na smanjivanje nataliteta, zbog starosne strukture povećanja mortaliteta i smanjivanja prirodnog priraštaja pa čak i do pojave prirodnog pada stanovništva. Kakve su mogućnosti poboljšanja demografskih prilika, posebno u uvjetima stalne emigracije nije potrebno naglašavati.¹⁶⁾

Dvadesetogodišnja dinamika prirodnog priraštaja stanovništva prigraničnih općina prema Mađarskoj (tab. 2., sl. 3.) jasno nam potvrđuju uočene procese. Prije svega treba naglasiti osnovnu razliku u kretanju nataliteta i mortaliteta prigraničja i SR Hrvatske u cjelini jasno vidljivu na posljednja dva dijagrama slike 3. Smanjivanje prirodnog priraštaja konstantan je proces u svim općinama, samo kratkoročno usporen početkom sedamdesetih godina. Naime tih su godina u fertilno razdoblje ušle generacije rođene u tzv. kompenzacijskom poslijeratnom periodu povećanog nataliteta što potvrđuje vrlo brz povratak stopa prirodnog priraštaja na prethodnu pa i nižu razinu. Samo tri općine Čakovec, Beli Manastir i Valpovo imaju 1981. god. pozitivni prirodni priraštaj, dok središnji dijelovi Podravine imaju izraziti prirodni pad stanovništva. Razumljivo je to s obzirom da Osljeck s jedne strane i Varaždin — Čakovec s druge strane formiraju u prostoru urbane regije bitno drugačijih demografskih obilježja i procesa od ostalih ruralnih prostora.¹⁷⁾

U najtežem su položaju Donji Miholjac, Orahovica, a posebno Đurđevac koji već oko 15 godina ima prirodni pad stanovništva, tako da je stopa 1981. god. iznosila čak $-5,5\%$. Veću ili manju negativnost uočenih procesa potvrdit će nam kasnije i tipizacija općeg kretanja stanovništva.

Posebno je zanimljivo i ilustrativno prirodno kretanje stanovništva u općini Koprivnica. Slično kao i u Đurđevcu prirodno je kretanje stanov-

15) Šterc S.: Demografski razvoj naselja u uvjetima prostorne izoliranosti — primjer prisavskih naselja između Zagreba i Siska, Statističar 11, SDS, Beograd, 1984. (u štampi)

16) Slični su procesi smanjenog intenziteta uočeni i razmatrani i u nekim ranijim radovima koji dijelom prostorno i tematski zadiru u promatranoj problematiku. Navedimo samo neke: Bogšar A.: Stanovništvo Baranje, Geografski glasnik 33—34, Zagreb, 1972, str. 91—140. Feletar D.: Dnevne migracije u Koprivnici, Geografski glasnik 39, Zagreb, 1977, str. 45—46. Josipović J.: Stanovništvo osječkog dijela Podravske ravnice, Geografski glasnik 39, Zagreb, 1977, str. 67—88.

17) Šterc S.: Centralna naselja Međimurja, Radovi 14, Geografski odjel, Zagreb, 1979, str. 19—40.

17) Šterc S.: General movements of population of peri-urban and other settlements. Proceedings of the 3-rd Yugoslav-polish Geographical Seminar, Odcielek za geografiju, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1983, str. 62—70.

ništva negativno već 15-ak godina, međutim ono je konstantno jednakog negativnog intenziteta usprkos jasnog utjecaja prirodnog pada stanovništva na daljnje smanjivanje nataliteta, fertiliteta ili reprodukcije stanovništva, a ovog opet na daljnji prirodni pad i starenje populacije. Proces se ciklički širi sa sve većim radiusom i potenciranjem negativnih trendova sve dotle dok se u prostoru (geografski faktori) i društvu (gospodarski faktori) ne promjene odnosi i bitno skrenu demografski procesi. To se dogodilo u općini Koprivnica s vrlo izrazitim potisnim faktorom — industrijalizacijom. Jačanjem industrije, posebno »Podravke«, općina se sve više urbanizira (prvenstveno kroz grad Koprivnicu, ali i okolna prigradska naselja) kroz način života, urbanu morfologiju, složenu podjelu rada itd. Dnevna migracija radnika i školske omladine mijenja prigradski perlurbani prostor i općenito Koprivnica postaje jako centralno naselje za cijelu općinu pa i šire.¹⁸⁾ Time se bitno mijenja položaj naselja u mikroregiji i usprkos prirodnom padu stanovništva Koprivnica može očekivati revitalizaciju dobnog sastava pa u određenoj mjeri uskoro i pozitivan prirodni priraštaj. Slično se može očekivati i s općinom Valpovo kao izrazitoj prigradskoj zoni Osijeka, dok Čakovec tradicionalno gušće naseljen kraj još uvijek ima relativno velik prirodni priraštaj, u prigraničju. Posebni se procesi odvijaju i unutar općinskih granica.

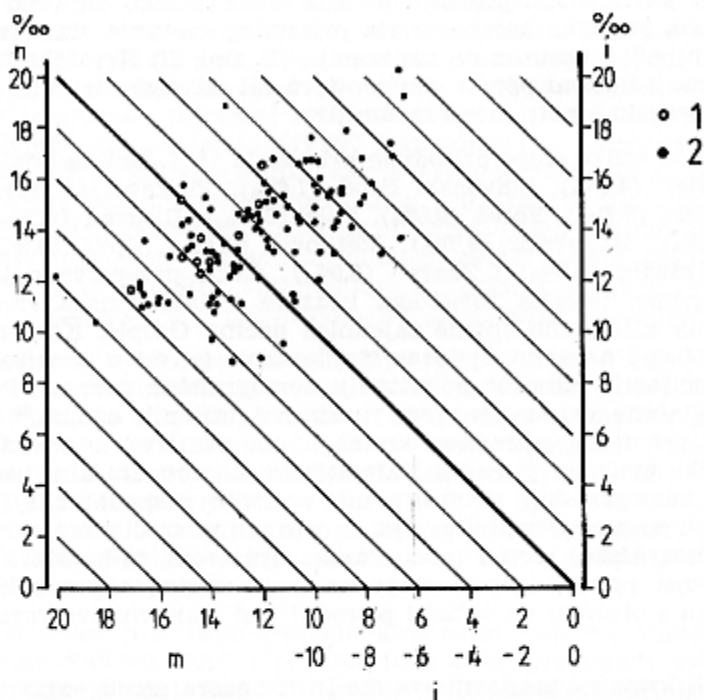
Usprkos općoj emigraciji i depopulaciji zbog perifernog prigraničnog i nepovoljnog prirječnog položaja u postojećim društveno-gospodarskim odnosima, vrlo je izrazita koncentracija stanovništva u općinskim centrima; inače prema novoj usvojenoj diferencijaciji gradskih i seoskih naselja uz Darču (Bell Manastir), Bellšće (Valpovo), Kotoribu, Mursko Središće i Prelog (Čakovec) jedinih gradskih naselja. To je opći proces uočen i definiran u cijeloj Hrvatskoj¹⁹⁾ prvenstveno kao posljedica ruralnog egzodusa i teško zaustavljiv u postojećim nejednakim vrednovanjima rada i rezultata rada prvenstveno u poljoprivredi i industriji, a da ne govorimo o odnosu poljoprivrede i ostalih djelatnosti društvene nadgradnje. Problem je zaista složen u naglašenim uvjetima dugotrajnog ruralnog egzodusa i starenja poljoprivrednog stanovništva. Nekom općom populacijskom politikom i useljavanjem stanovništva u dobrano ispražnjene prostore teško se može što god postići. Očito je da su nužna racionalna prostorna planiranja s uključivanjem niza relevantnih demografskih i demogeografskih (naravno i ostalih) aspekata. Prije svega potrebno je u prostoru poticati razvoj lokalnih centara (ne samo općinskih) okupljanja stanovništva i radikalno mijenjati diferencirana ulaganja u industriju i ostalu nadgradnju s jedne strane i poljoprivredu s druge (kroz proizvodnju hrane za tržište) i mijenjati materijalni, socijalni pa i politički status ruralnog stanovništva. U dogledno vrijeme za središnji dio promatranog prigraničja to će zaista teško biti ostvarivo.

18) Feletar D.: Industrija Podravine. Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, 1964, str. 154. Feletar D.: Utjecaj razvijenog agroindustrijskog kompleksa na transfer radne snage iz poljoprivrednih u nepoljoprivredna zanimanja i na lokalna migracijska kretanja stanovništva u koprivničkoj općini. Spomen zbornik o 30. obljetnici Geografskog društva Hrvatske 1947—1977., Zagreb, 1980, str. 69—82.

19) Friganović M.: Neko mjere raspršenosti promjena broja stanovnika u općinama i općinskim središtima SR Hrvatske 1948—1971. Spomen zbornik o 30. obljetnici GDH 1947—1977., Zagreb, 1980, str. 83—97.

Friganović M.: Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske 1948—1981. Radovi 15—16, Geografski odjel PMF-a, Zagreb, 1980, str. 3—12.

Friganović M.: Stanovništvo općinskih središta SR Hrvatske 1948—1971. Geographica Slovenica 11, Ljubljana, 1980, str. 70—81.

Sl. 4. Općine SR Hrvatske (2) i prigranične općine prema Mađarskoj (1) prema stopama nataliteta (n), mortaliteta (m) i prirodnog priraštaja (i) 1981. god.

Fig. 4. Natality (n), mortality (m) and the natural increase (i) rates in the communities of Croatia (2) and region of Croatia close to the Hungarian Border (1) in 1981.

Promatrajući prigranični prostor prema Mađarskoj u cjelini ipak moramo konstatirati da s obzirom na prirodno kretanje ima prostora (općina) u SR Hrvatskoj s još negativnijim trendom (sl. 4.) i uz to još sa statusom nedovoljno razvijenih prostora.²⁰⁾ Posebno nas zabrinjavaju vrlo visoke stope umiranja u njima što jasno upućuje na izrazitu poremećenost dobnih struktura. Bitno se to odražava i na ostale strukture i radno-demografske potencijale do sada jedino bogatstvo nedovoljno razvijenih, u glavnom krških prostora, ali naravno i na stupanj gospodarskog razvoja promatran kroz ukupno stanovništvo koje se stalno smanjuje. Negativnije prirodno kretanje od prigraničnog prostora prema Mađarskoj imaju cijele zajednice općina Gospić i Bjelovar. Općenito za SR Hrvatsku vrijedi da ruralni prostori nisu više pozitivna biodinamička komponenta ukupnog porasta stanovništva niti to s obzirom na demografske strukture mo-

20) Nedovoljno razvijena područja SR Hrvatske. Ekonomski institut, Republički fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SRH i Republički zavod za društveno planiranje SRH, Zagreb, 1982. Glasilo Republičkog fonda za razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva 1, Zagreb, 1982, str. 79.

gu biti, već su tu ulogu preuzela urbana središta iako naravno ne s jednako visokim stopama komponenata prirodnog kretanja stanovništva kao ruralna ranije.²¹⁾ S obzirom na emigraciju (E₁ tip) SR Hrvatske 1971—1981. to je najmanji ukupni porast stanovništva SR Hrvatske u zadnjem međupopisnom periodu u potpunosti razumljiv.

Relativno velike stope prirodnog priraštaja 1981. godine imale su samo općine Osijek (4,9‰), Slavonski Brod (7,6‰), Vinkovci (6,1‰), Vukovar (6,6‰), Buzet (5,4‰), Poreč (6,8‰), Pula (5,8‰), Biograd (6,7‰), Kardežljevo (10,0‰), Makarska (6,7‰), Metković (9,1‰), Split (9,8‰), Zadar (8,6‰), Varaždin (5,9‰) i Zagreb (6,0‰); dakle prvenstveno jače urbanizirane općine, izrazita turistička istarska i dalmatinska središta.²²⁾ U popisu nema niti jedne općine zajednica općina Gospić, Karlovac, Sisak, Zagreb-okolica i naravno Bjelovar što dovoljno govori o izrazitoj prostornoj diferencijaciji, odnosno polarizaciji demografskih procesa. Posebno su razlike naglašene uspoređivanjem ruralnih i urbanih općina,²³⁾ a uočava se i bitna promjena prirodnog kretanja stanovništva u nekada izrazito biodinamički snažnom prostoru Dalmatinske Zagore. Ruralni prostori nemaju više demografskih struktura niti potisnih gospodarskih faktora za pojačanu pa ni prostu reprodukciju, a u urbanim središtima svi opći faktori po demografskoj teoriji (gospodarski, društveni, psihološki itd.) uvjetuju da stopa prirodnog priraštaja ne bude visoka, zapravo kompenzacijski visoka s obzirom na izraziti prirodni pad stanovništva ruralnih prostora.

Od svih kretanja stanovništva što ih razmatra demogeografija za naš je rad relevantno opće kretanje stanovništva s obzirom da uzima u obzir migracijsku bilancu uspoređujući prirodno i popisno kretanje u posljednjem međupopisnom periodu. Prvenstveno nas zanimaju tipovi općeg kretanja stanovništva izdvojeni iz odnosa stopa desetogodišnjeg prirodnog priraštaja prema popisu stanovništva 1971. i stope popisne promjene 1971—1981. u nizu radova M. Friganovića. Usprkos činjenici što u promatranom periodu (jasno i prostoru) primjenjeni model ništa ne govori o re-emigraciji i vanjskoj migraciji te njihovom smjeru, upravo zbog usporedbe dva bitna demografska kretanja i tipizacije na 4 imigracijska i 4 emigracijska tipa, omogućava nam kvalitativno izdvajanje emigracijskih i imigracijskih općina. Time na neki način zaokružujemo do sad dobivenu demografsku sliku prigraničnog prostora SR Hrvatske prema Mađarskoj.

SR Hrvatska je jedina razvijenija republika u SFR Jugoslaviji koja ima negativnu migracijsku bilancu u periodu 1971—1981.²⁴⁾ Iako ona ima pozitivnu međurepubličku ili međupokrajinsku bilancu (što je i logično s obzirom na stupanj gospodarskog razvoja i izrazite razlike među našim administrativnim jedinicama),²⁵⁾ očito je i upravo karakteristično za SR Hrvatsku da njena privremena ekonomska emigracija sve više postaje

21) Friganović M.: Teorijski okvir i empirijski pristup demografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971—1981. Radovi 17—18, Geografski odjel PMF-a, Zagreb, 1983, str. 21—38.

22) Saopćenje 21. 2. God. XIX, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1982, str. 4.

23) Diferencijaciju urbanih i ruralnih općina vidjeti u: Vresk M.: Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. god. Radovi 17—18, Geografski odjel PMF-a, Zagreb, 1983, str. 39—54.

24) Mehaničko kretanje... op. cit., str. 1.

25) Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti. Znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. god. Knjiga III, Migracija i depulacija. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1983, str. VIII +

+ 174 + XXXIII.

trajna. Otuda, ali i zbog vjerojatno nepotpunosti popisivanja naših ljudi na privremenom radu u inozemstvu nastaje poznata razlika od okvirno 32 000 ljudi 1971—1981. god. Promatrajući prigraničje prema Mađarskoj (tab. 3.) i uspoređujući dva međupopisna perioda uočava se bitno pogoršanje. Dok je prirodni priraštaj 1961—1971. bio pozitivan i apsolutno visok (21 825), depopulacija izrazita (12 897 stanovnika), a negativna migracijska bilanca čak 34 722 stanovnika što je sve upućivalo na sveopću depopulaciju cijelog desetogodišnjeg prirodnog priraštaja i dijela populacijske osnove, u periodu 1971—1981. prirodni je priraštaj bio znatno manji (9 047 stanovnika), negativna migracijska bilanca logički manja (24 131 stanovnika), a tip općeg kretanja stanovništva pogoršan s E_2 na E_3 što ukazuje na izrazitu depopulaciju s približavanjem izumiranju stanovništva.

Nije sad tu bitno što je iselio cijeli prirodni priraštaj, koji je inače bio manji nego u prethodnom periodu (9 047 stanovnika), već što i dalje iseljava znatni dio populacijske baze (15 084 stanovnika) što se naravno mora odraziti na demografske strukture. Samo apsolutno visoki prirodni priraštaj općine Čakovec (6 999 od 9 047 stanovnika) za sada ne omogućava izdvajanje cijelog prigraničja u međutip E_3 — E_4 kojem se s obzirom na snagu depopulacije i smanjivanja prirodnog priraštaja ostali prostor sigurno približava. Naglasimo još jednom da se radi o izrazitoj depopulaciji (E_3), odnosno o izumiranju (E_4) stanovništva.

Ovim smo već najavili mikroregionalne posebnosti kod tipizacije općeg kretanja stanovništva unutar promatranog šireg prostora i dvadesetogodišnjeg perioda. Bitno je naglasiti promatrajući zasebno međupopisne periode 1961—1971. i 1971—1981. da poboljšanje tipova općeg kretanja stanovništva imaju samo 2 općine — Ludbreg i Koprivnica. Kod Ludbrega je smanjivanje prirodnog priraštaja nastavljeno (opći faktori — gospodarski razvoj, društveni standard, industrijalizacija, urbanizacija itd.), negativna migracijska bilanca znatno smanjena, a u periodu 1971—1981. nema čak niti depopulacije. Sve je to uvjetovalo poboljšanje općeg kretanja stanovništva s izrazite depopulacije (E_3) na relativno umjerenu emigraciju (E_1). Teorijski ovakvo smirivanje negativnih trendova može biti uvjetovano i općom demografskom erozijom struktura stanovništva i dugotrajnim emigracijskim i depopulacijskim procesima kad nema više biodinamičke snage za emigraciju, ali niti za rađanje. Kod Ludbrega to međutim nije slučaj jer je samo općinsko središte 1971—1981. imalo relativni porast od 34,3% i udio radnika koji rade u mjestu stanovanja čak 88,4%.²⁶⁾ Očito je dakle, da sjeverozapadni dio prigraničja prema Mađarskoj s općinskim centrima Čakovcem, Ludbregom, Koprivnicom i regionalnim Varaždinom posjeduje i razvija odgovarajuću jaču gospodarsku strukturu izraženu kroz industrijalizaciju, prestrukturiranje ruralnog stanovništva i centrifugalnu urbanizaciju koja u potpunosti poništava negativne utjecaje granličnog položaja i smještaja naselja u današnjem općem društvenom razvoju tog prostora. Bez obzira na trenutnu depopulaciju i izrazitu koncentraciju općinskog stanovništva u općinskim centrima upravo industrija i njezina decentralizacija manjih pogona u veći broj naselja ovom prostoru nudi smirivanje negativnih demografskih trendova.

26) Vresk M.: Neka obilježja urbanizacije SRH... op. cit., str. 52.

27) Geografija SR Hrvatske. Knjiga II, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 220.

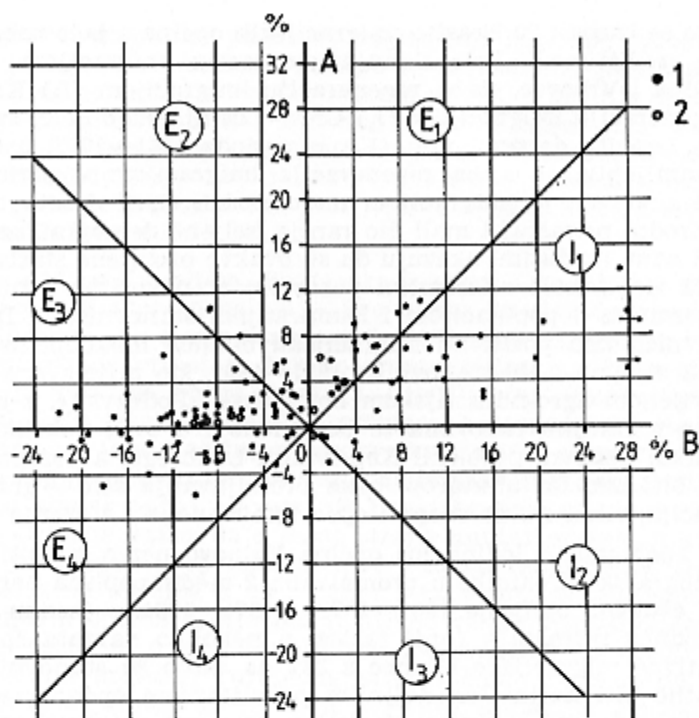
Tab. 3. Tipovi općeg kretanja stanovništva prigraničnih općina SR Hrvatske prema Mađarskoj 1961—1971. i 1971—1981. god.

Općine	Broj stanovnika		Promjena 1961—71.		Promjena 1971—81.		
	1961.	1971.	1981. Apsolutna	%	Apsolutna	%	
Čakovec	112 073	115 660	116 825	3 587	3,2	1 165	1,0
Ludbreg	23 057	22 340	22 371	-717	-3,1	31	0,1
Koprivnica	61 309	61 086	61 166	-223	-0,4	80	0,1
Đurđevac	51 666	47 778	43 656	-3 888	-7,5	-4 122	-8,6
Virovitica	54 198	51 061	47 417	-3 137	-5,8	-3 644	-7,1
Podravska Slatina	39 452	35 080	32 024	-4 372	-11,1	-3 056	-11,1
Orahovica	19 965	17 641	16 280	-2 324	-11,6	-1 361	-7,7
Donji Miholjac	26 425	22 972	20 647	-3 453	-13,1	-2 325	-10,1
Valpovo	29 353	30 748	31 809	1 395	4,8	1 061	3,5
Beli Manastir	56 087	56 322	53 409	235	0,4	-2 913	-5,2
Ukupno	473 585	460 688	445 604	-12 897	-2,7	-15 084	-3,3
SRH	4 159 696	4 426 221	4 601 469	266 525	6,4	175 248	4,0

Općine	Prirodni priraštaj				Seldibeni saldo				Tip općeg kretanja stanovništva	
	1961—71.		1971—81.		1961—71.		1971—81.		1961—71.	1971—81.
	Apsol.	%	Apsol.	%	Apsol.	%	Apsol.	%		
Čakovec	9 402	1,0	6 999	6,1	-5 815	-5,2	-5 834	-5,1	E ₁	E ₁
Ludbreg	628	2,7	361	1,6	-1 345	-5,8	-330	-1,5	E ₃	E ₁
Koprivnica	965	1,6	-187	-3,3	-1 188	2,0	1 260	2,1	E ₂	I ₃
Đurđevac	-564	-1,1	-1 227	-2,6	-3 324	-6,4	-2 905	-6,0	E ₄	E ₄
Virovitica	2 713	5,0	388	0,8	-5 850	-10,8	-4 032	-7,9	E ₃	E ₀
Podravska Slatina	1 500	3,8	100	0,3	-6 872	-14,9	-3 156	-9,0	E ₃	E ₃
Orahovica	944	4,7	35	0,2	-3 268	-16,3	-1 396	-7,9	E ₃	E ₃
Donji Miholjac	808	3,1	30	0,1	-4 261	-16,2	-2 355	-10,2	E ₃	E ₃
Valpovo	1 792	6,1	1 141	3,7	-397	-1,3	-80	-0,2	E ₁	E ₁
Beli Manastir	3 637	6,5	1 387	2,5	-3 402	-6,1	-4 300	-7,7	E ₁	E ₂
Ukupno	21 825	4,6	9 047	1,9	-34 722	-7,3	-24 131	-5,2	E ₂	E ₃
SRH	272 424	6,6	207 324	4,7	-5 899	-0,1	-32 076	-0,7	E ₁	E ₁

Općina Čakovec također nema depopulaciju 1971—1981. već smanjivanje prirodnog priraštaja i tek neznatno emigracije što međutim ne ukazuje na poboljšanje demografske dinamike kao npr. u općini Ludbreg. Usprkos tome što je Čakovec daleko snažniji urbani, industrijski i u čitavom nizu drugih pokazatelja regionalni centar od Ludbrega pa čak i u potencijalnoj konurbaciji s Varaždinom, nije uspio zadržati općinsko stanovništvo, odnosno emigraciju. Osnovni pravac prostornog okupljanja Varaždin — Ludbreg — Koprivnica pa i sama potencijalna konurbacija s Varaždinom, dijelom su razlog tome, no prije svega bi uzroke trebali potražiti u demografskom i prostornim faktorima. Čakovec je prostorno i

Sl. 5. Tipovi općeg kretanja stanovništva (A — prirodno kretanje, B — popisno kretanje) općina SR Hrvatske (1) i prigraničnih općina prema Mađarskoj (2) 1971—1981. god.

Fig. 5. The types of general movements of population (A — natural movement, B — census movement) in the Croatia (1) and region of Croatia close to the Hungarian Border (2) from 1971 till 1981.

populacijski najveća općina s velikom gustoćom stanovništva i apsolutnim prirodnim priraštajem u cijelom prigraničju, a ipak je u prigraničju prema Mađarskoj i Sloveniji, u međurječju dravsko-murskom i u glavnom ruralni prostor da bi bitnije transformirao kraj i imao pozitivnu demografsku dinamiku. Velika agrarna gustoća, radno-intenzivna industrija, slaba i neadekvatna ulaganja u poljoprivredu (najveći potencijal kraja) i opći ruralni egzodus još samo potenciraju procese. S obzirom na velike viškove radne snage, što dolaze sa sela u općem procesu deagrarizacije i neriješenog statusa (uvjetno rečeno) poljoprivrede, emigracija je logična prostorna posljedica.

S druge pak strane Koprivnica bi mogla biti pozitivan primjer ne samo u prigraničju već i u cijeloj Hrvatskoj, planiranje gospodarskog, regionalnog i naravno više kao posljedica prethodnog — demografskog razvoja. Ovaj posljednji vjerojatno i nije planiran, ali je nužna posljedica prethodnog. U SR Hrvatskoj samo 8 općina ima regeneraciju stanovništva imigra-

cijom i ako se izuzmu 20 izrazito imigracijskih općina s jače urbaniziranim općinskim središtima.²⁸⁾ Vrlo slabu regeneraciju imigracijom (I_4) imaju općine Zelina i Vrbovec, slabu regeneraciju imigracijom (I_3) Koprivnica i Krk te regeneraciju imigracijom (I_2) Cres - Lošinj, Dugo Selo, Ivanić-Grad i Bjelovar. Izrazitu depopulaciju (E_3) iz perioda 1961—1971. u općini Koprivnica zamijenila je slaba regeneracija imigracijom u periodu 1971—1981. To znači da je imigracijom nadoknađen cijeli desetogodišnji negativni prirodni priraštaj i mali dio ranije iseljene demografske baze. Raniji radovi nam, međutim, ukazuju da su ovakve promjene statistički srednjak grada Koprivnice s izrazitim porastom stanovništva i ruralnih naselja s izrazitom depopulacijom i izumiranjem stanovništva. Ipak u cjelini Koprivnica ima pozitivnu migracijsku bilancu međuopćinskih preseljavanja za ukupno 1 260 stanovnika 1971—1981. što prije svega treba pripisati razvijenom agroindustrijskom kompleksu »Podravka«, a uočeno je i razmatrano u ranijim radovima te potvrđeno i u ovih nekoliko generalnih podataka. Osnovni problemi Koprivnice, Ludbrega, a posebno Čakovca i dalje će biti izrazita unutaropćinska preseljavanja selo — grad, izrazita deagrarizacija, višak radne snage i opća feminizacija i starenje sela.

Pored spomenutih jedino još općina Valpovo nema izrazitijeg pogoršanja demografske dinamike u promatrana 2 međuopćinska perioda. Emigracija je osnovno obilježje 1961—1971. i 1971—1981. s jasnim smanjivanjem prirodnog priraštaja (opći razlozi u nekoliko navrata spominjani), ali i negativne migracijske bilance s 397 na samo 80 stanovnika. Proces će vjerojatno biti nastavljen daljnjim poboljšanjem općeg kretanja stanovništva tako da već u ldućem desetljeću možemo očekivati regeneraciju imigracijom. Sasvim sigurno to potvrđuje izraziti prigradski položaj Valpova, iako će demografska polarizacija općinskog centra i ostalih naselja biti nastavljena. Posebno treba naglasiti da jedino općina Valpovo, izuzimajući općinu Osijek, u cijeloj Istočnoj Hrvatskoj prema kriterijima M. Vreska (1983.) ispunjava uvjete za urbaniziranu općinu). Prigradski položaj i jača urbaniziranost jesu relevantni faktori poboljšanja demografske dinamike, ali ih ne smijemo izolirano promatrati, (izvan gospodarskog okvira i odgovarajućih procesa) u užem i širem prostoru.

Na taj smo način zaokružili pozitivne ili potencijalno pozitivne demografske procese u prigraničju na koje prostorno i vremenski diferencirano utječe sistem gospodarskih faktora direktno i kompleks prostornih faktora uglavnom posredno.

Drugi pol demografskog razvoja jesu općine središnjeg dijela dravske ravnice: Đurđevac, Virovitica, Podravska Slatina, Orašnica i Donji Miholjac. Svakako je ovdje u najnepovoljnijem položaju općina Đurđevac (tab. 3.). Sve negativniji prirodni priraštaj (dugotrajan i intenzivirajući proces), sve veća depopulacija i naravno sve negativnija migracijska bilanca jasno ukazuju da stanovništvo općine ide izumiranju i dubokoj starosti. Posljedice mogu biti samo negativnije s obzirom da se ovakva demografska dinamika odražava na opću, ukupnu i specifične stope fertiliteta i neto stopu reprodukcije tek za 20—25 godina, pogotovo stoga što u užem, ali i širem prostoru teško možemo očekivati radikalnije promjene u skorom vremenu. Đurđevac nema snagu Virovitice, a pogotovo Koprivnice, pa u uvjetima

28) Friganović M.: Teorijski okvir i empirijski pristup... op. cit., str. 33.

izrazite agrarne strukture prostora, naglašenog ruralnog eksodusa i poremećenih demografskih struktura teško može zadržati stanovništvo. Kako je ruralni prostor općine u izrazito teškom položaju, jačanje općinskog centra i njegovih industrijskih i agrarnih funkcija utjecajem snažnijeg poljoprivredno-industrijskog kombinata moglo bi biti određeno rješenje. Treba naglasiti, međutim, gotovo nepremostive teškoće zaustavljanja tako intenzivnog pada prirodnog kretanja. Rješenja bi ipak trebala biti i globalna i čini nam se sistemski.

Ostale općine Virovitica, Podravska Slatina, Orahovica i Donji Miholjac nekako su u sličnom položaju. Sve imaju izrazitu emigraciju (E_3 tip) u obadva perioda, ali s tom razlikom da 1971—1981. dolazi do bitnog smanjivanja prirodnog priraštaja čak do granice prirodnog pada stanovništva i izumiranja kao tipa općeg kretanja. Cijeli je taj prostor izotetno dosta udaljen od jačih jezgri okupljanja prostora, a gospodarske strukture nisu dovoljne da se u tom središnjem podravskom dijelu afirmira relativno samostaliji regionalni centar. Nije za to dovoljan niti geografski položaj s obzirom na silnice općeg razvoja SR Hrvatske koje su usmjerene drugim pravcima. Očito je dakle, da s jedne strane unutar općinskih granica stanovništvo preseljava u općinske centre i ostala malobrojna urbana i povoljnije položena naselja, a da s druge strane prostori navedenih izrazito depopulacijskih općina ostaju bez relativno velike demografske baze. Kad se jednom dostigne proces izumiranja stanovništva po usvojenoj tipizaciji u ovakvom pretežno ruralnom, prigraničnom i periferno položenom prirečnom aluvijalnom prostoru, u uvjetima sadašnjih gospodarskih odnosa rješenja su zaista teško predvidiva.

Primjenjujući tipizaciju na cijeli prostor SR Hrvatske (sl. 5.)²⁰⁾ uočava se koncentracija općina upravo na granici uočenoj i u prigraničju: izrazita depopulacija — izumiranje. Sve to ukazuje na vrlo izrazitu prostornu polarizaciju demografske dinamike između urbanih regija makroregionalnih centara i tradicionalno pasivnih (u novije se vrijeme i to mijenja s obzirom da negativnu demografsku dinamiku imaju i neki tradicionalno bogati prostori) ruralnih općina. Razlike postaju sve veće i već se jasno mogu izdvojiti veći prostori izumiranja III na pragu izumiranja stanovništva. To su cijela Gorska Hrvatska, Dalmatinski otoci, vanjska zona općina oko Zagreba (Zajednica općina Zagreb-okolica), velika čazmansko-ilovska zvala i upravo središnji dijelovi promatranog prigraničja prema Mađarskoj.

Rezimirajući ukratko razmatranu problematiku u prigraničnom prostoru SR Hrvatske prema Mađarskoj 1961—1981. navedimo slijedeće:

1. U cijelini svi promatrani parametri komponenata prirodnog kretanja stanovništva ukazuju na negativno odstupanje od republičkog prosjeka.
2. Regionalna diferencijacija unutar namjenski izdvojenog prigraničja, uvažavajući demografske parametre, vrlo je izrazita na krajnje SZ i JI dijelove i središnji prigranični dio.
3. Krajnji izdvojeni dijelovi usprkos trenutno negativnom demografskom stanju zbog položaja i funkcionalnog utjecaja regionalnih i makroregionalnih centara, imaju određenu demografsku perspektivu.

20) Priganović M.: Teorijski okvir i empirijski pristup... op. cit., str. 33.

4. Središnji dijelovi prigraničja krajnje negativnih parametara prirodnog i općeg kretanja stanovništva u vrlo su nepovoljnom položaju i blizu demografskom izumiranju.
5. Potvrđena je složenost i međuzavisnost prirodne osnove i društvenih sadržaja kao i neodvojivost njihovih utjecaja.

Rješenja bi uočenih demografskih stanja i procesa trebala biti opća i posebna. Opća se naravno odnose na globalna sistemska rješenja primjenjiva na cijeli republički prostor. Prije svega tu mislimo na bitnu izmjenu položaja i vrednovanja poljoprivredne djelatnosti u okvirima globalnog privrednog razvoja. Jasno je da industrijski razvoj i proizvodnja bitno utječu na opći društveno-gospodarski razvoj, ali je isto tako jasno da zapostavljena i nisko-akumulativna poljoprivreda samo pogoršava i produbljuje razlike u regionalnom razvoju s obzirom da u Hrvatskoj i cijeloj Jugoslaviji postoje prirodnim elementima i društvenim faktorima predisponirani tradicionalni ruralni krajevi. Temeljni je problem u tome vrednovanje rada i njegovih rezultata u poljoprivredi, a s tim povezano i materijalni, društveni i politički položaj radnika na selu. Objektivno to su determinante psiholoških i socioloških faktora i te kako bitnih za sveopći ruralni egzodus. Sve se to može uklopiti u zaista kompleksni pokazatelj — način života — u ruralnim i urbanim sredinama. Izdvajajući objektivne parametre što upućuju na bitne razlike, jasno se diferencira jedan od drugog načina života i potvrđuje postojanje potisnih i privlačnih faktora prostornih preseljavanja u okviru u posljednje vrijeme modificirane »push — pull theory«.³⁰ Metode i modele rješavanja problema trebale bi interdisciplinarno razmatrati grupe istraživača.

Drugo globalno rješenje trebalo bi biti odgovarajuća populacijska politika koja se zbog izrazite prostorne diferencijacije demografske dinamike ne bi smjela provoditi jedinstveno na saveznom nivou. U SR Hrvatskoj, a posebno u promatranom prigraničju prema Mađarskoj demografska dinamika i strukture nedvojbeno ukazuju na nužnost određene stimualtivne populacijske politike. Suvremena socijalno-ekonomska situacija u Jugoslaviji i Hrvatskoj trenutno je takva da izrazito destimulira i onako nisko rađanje u Hrvatskoj, Vojvodini, Srbiji bez SAP pa i Sloveniji. Relativno velika nezaposlenost mladih i školovanih ljudi, neadekvatna socijalna politika izražena kroz niski dječji doplatok, visoku cijenu odgojnih predškolskih ustanova, pad standarda, skupa i nedovoljna stambena izgradnja itd. samo su neki od pokazatelja rečenog. Preispitivanje izdvajanja ili znatno povećanje izdvajanja iz dohotka OUR-a i osobnih dohodaka radnika (koji su usput rečeno prosječno relativno niski i preopterećeni) možda bi moglo biti odgovarajuće rješenje. Ima tu još ni zobjektivnih pokazatelja korisnosti populacijske politike, no njih je potrebno konkretizirati i potvrditi u specijalističkim studijama.

Treće moguće rješenje trebalo bi biti odgovarajuća politika regionalnog razvoja. Prije svega potrebno je u sistem kriterija za izdvajanje nedovoljno razvijenih općina SR Hrvatske ugraditi i demografske parametre jer opravdano se može postaviti pitanje može li demografski razvoj bitno

³⁰ Ferligoj A., Vogelnik D., Splichal S.: Migraciona kretanja u Jugoslaviji u svjetlu teorije odbijanja i privlačenja: uslovi i mogućnosti multivarijantne analize. Stanovništvo 1—4/1979, 1980. i 1981., CDI, Beograd, 1983, str. 72—90.

odstupati od ekonomskog uvažavajući njihovu teorijsku i praktičnu povezanost i uslovljenost. Može li dakle prostor demografskog izumiranja, praznjenja i izrazite demografske erozije prema nekim prosječnim statističkim pokazateljima biti izvan grupe nedovoljno razvijenih općina pa prema tome i izvanrednih ulaganja šire zajednice? Očito je eplaniranje regionalnog razvoja i njegovo niveliranje isključivo prešlo u domenu ekonomista i ekonomskih pokazatelja, iako je jasno, poznavajući prostorne posebnosti, da ekonomska zakonitost ne mora značiti i prostornu racionalnost. Potvrđuju to i neracionalna ulaganja čak i u promatranom prigraničnom prostoru (Virovitica). Čitava bi se problematika trebala kompleksno sagledavati i rješavati poštujući objektivne gospodarsko-demografske kriterije izdvajanja nedovoljno razvijenih općina.

Konkretizacija navedenih općih mogućih rješenja prvenstveno bi trebala biti usmjerena na razvoj centralnog naselja u središnjem dijelu Podravine. Poznavajući prostorne odnose i strukture prigraničja i logiku prostornog organiziranja i okupljanja Virovitica nam se nameće kao najpovoljnije naselje za to. To je naravno uočeno i ranije samo što su investicije bile nerealne, krivo usmjerene i opterećene subjektivnim procjenama. Poljoprivredno-industrijski razvoj Virovitice je nužnost no veliko je pitanje u koliko bi se mjeri to odrazilo na demografsku dinamiku s obzirom na dugotrajno zaostajanje ruralnog prostora uz granicu. Uz pretpostavku formiranja urbane regije oko Virovitice, za što za sada nema nikakvih uvjeta, prva prigradska zona vjerojatno bi imala pozitivnu populacijsku dinamiku, no širi prostori i dalje bi gubili stanovništvo, vjerojatnije još i intenzivnije. Bez obzira na konkretna rješenja u samom prigraničju ne ispunjavanje i ne rješavanje globalne problematike i dalje znači produbljavanje demografskog jaza između općinskih centara i okolnih ruralnih prostora. Velika prepreka rješavanju demografske problematike je u tome što će sadašnja dinamika i postojeće strukture intenzivirati negativne trendove tek u skoroj budućnosti i jasno je da u prigraničju s obzirom na starenje i reprodukciju stanovništva neće biti demografskih potencijala za intenziviranje poljoprivredne proizvodnje svojstvene ovakvim nizinskim prostorima.

Razmatranje tek dijela demografske problematike u dijelu republičkog prostora jasno je ukazalo na složenost demografskih procesa i njihovo nužno rješavanje u sklopu globalnih društveno-gospodarskih i prostornih planova.

Summary

**THE NATURAL MOVEMENT OF POPULATION IN THE REGION
OF CROATIA CLOSE TO THE HUNGARIAN BORDER
FROM 1961 TILL 1981.**

by

Stjepan Šterc

The purpose of this paper is to consider the population's natural movement in the region of Croatia to the Hungarian Border from 1961 till 1981.

Considering the West — East direction this region is divided into the communities; Čakovec, Ludbreg (Varaždin County), Koprivnica, Đurđevac, Virovitica (Bjelovar County), Podravska Slatina, Orahovica, Donji Miholjac, Valpovo and Beli Manastir (Osijek County).

It is evident, that the trend of the population's natural movement in Croatia has been negative for a long period of time. Comparing the considered region with Croatia we come to the evidence that this region's trend is more negative. The basic characteristics of the natural movement are continuous negative trend of birth rate, increase rate and the growth of death rate. The economical and the other social factors were observed and they give the indication for the negative trend in the future. For the last few years the positive increase rates were observed only three communities (Čakovec, Beli Manastir and Valpovo).

The general movement of population has accentuated the negative demographic dynamics too, because all the natural increase and the part of the demographic base have been removed (type E₃). The total balance of migration in the period from 1961 till 1981 is —50 753 inhabitants. This makes 10% of the demographic base.

In spite of such a negative trend in the natural movement of population in this region, it is not the negative pole of the demographic development in Croatia. The main reason for such a demographic dynamics is the theoretical relation between economic and demographic development. This theoretical relation is influenced by the local specific qualities or complex spatial determinates (e.g. geographic position, land — use, etc.).